

*Жиенбаева С.Н.*

## **ҚҰЗЫРЕТТІЛІК ТҰҒЫРЫ НЕГІЗІНДЕ КІШІ МЕКТЕП ЖАСЫНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ЕҢБЕК ІС-ӘРЕКЕТІ ТӘЖІРИБЕСІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ**

*Жиенбаева С.Н.*

### **ПЬЕДЕСТАЛ КОМПЕТЕНТНОСТИ ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА НА ОСНОВЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И ФОРМИРОВАНИЯ ОПЫТА**

Бүгінгі технологияның өте қарқынды даму қарсаңында, еңбек нарығында әрбір тұлғадан алгоритмденбеген әрекетті талап етеді. Қазіргі таңдағы бастауыш білім беру сатыларында баланың жеке тұлғасын дамыту және қалыптастыруда жаңа тұрғымен қарап, білім, біліктерін өмір жағдайларында қолдана алатын қабілеттерін, түйінді құзыреттіліктермен береді. Қазақстан Республикасының 2010 жылға дейінгі білім беруді дамытудың Мемлекеттік бағдарламасында білім берудің негізгі міндеті – білімдік шоғырландырудан нәтижеге бағытталған құзыреттілік тұғырға көшу. Білім беру нәтижесінің жаңа типі құзырет қалыптастыруға бағытталып, білім, білік, дағды, сол сияқты дербес іс-әрекетіндегі тәжірибесі және жауапкершілігі деп көрсетілген Осыған орай Қазақстан Республикасының 12 жылдық орта білім білім еру стандарты қабылданып, онды негізгі құзыреттіліктерді: проблеманың шешімін табу, ақпараттық және коммуникативтік қалыптастырып дамыту көзделіп отыр.

Педагогика ғылымында құзыреттілік тұғыр негізінде тұлға игеруге тиісті таным, тәжірибе, әрекет тәсілдерінен басқа құзыреттіліктерін қалыптастыруға бағытталады. Құзыреттілік тұғыр – білім беру үдерісін ұйымдастыру, ол субъектіге іс-әрекет (оқу, таным, ойын және т.б), өзін-өзі жүзеге асыру құқығына, құзыреттілікті меңгеруге және пайдалануға негізделген. Ж.К.Түймебаевтың бас редакторлығымен құрастырылған Энциклопедиялық сөздікте «мұғалімдердің кәсіби-педагогикалық әрекетінің нәтижелігі және жоғары деңгейлігіне кепілдік беретін арнаулы, жалпы және негізгі құзыретті белгілеу негізінде мұғалімдерді дайындау үдерісінің мақсатын белгілеу, мазмұнын таңдау, ұйымдастырушылық және технологиялық тұрғыдан қамтамасыз ету» делінген. Құзыреттілік тұғырымен келу білім беру практика саласында прагматикалық сипатта болады және мыналарға бағытталады: тәжірибеден пайдалыны ала білу; өзінің алған білімінің өзара байланысын ұйымдастыра білу және оны ретке келтіре алу; өзінің алдындағы міндеттерін өздігімен шеше алу біліктілігі. Кіші мектеп жасындағы балалардың еңбек іс-әрекетінің нәтижелігін, негізгі, пәндік құзыреттерін белгілеу негізінде еңбек іс-әрекетіндегі тәжірибесін қалыптастырудың мақсатын, мазмұнын таңдау, ұйымдастырушылық және технологиялық тұрғыдан

қамтамасыз етуге негіз болады. «Құзыреттілік» және «құзырет» ұғымдарын, тұлғаның құрылуында феномен ретінде құзыреттілікке ие болудың мәнін және табиғатын түсінуде А.М.Аронов, Дж.Равен, П.Г.Щедровицкий, А.Н.Тубельский Б.И.Хасан. С.М.Зинина және т.б. пайымдауларының мәні зор. С.М.Зининаның пікірінше, құзыреттілік – білім, білік көлемі, оның негізінде меңгерілген тәжірибе, қалыптасқан құндылық қатынасы.

Елімізде құзыреттілік мәселесімен айналысып жүрген ғалым М.Ж.Жадрианың пікірінше, «білім жүйесінің соңғы нәтижесі оқушының жеке пәндер бойынша алған білім, білік, дағдылар емес, оларды пайдалану арқылы қалыптасып, дамытылатын өмірлік дағдылар, құзыреттіліктер». Негізгі құзыреттіліктер – өмірдегі мәселелер мен жағдайларды шешуде іс-әрекеттің сапалы, табысты өтуін қамтамасыз ететін жеке тәжірибеге енген білім, білік, дағды, қабілеттің жинағы немесе әмбебап жүйесі. Сондықтан осы тұрғыда кіші мектеп жасындағы балалардың еңбек іс-әрекеті негізгі құзыреттіліктерді қалыптастыруға бағытталуы тиіс. Бірақ білім беру жүйесінің қай сатысында, қандай жағдайларда негізгі құзыреттілікті қалыптастыру мәселесі зерттелмеген. Дей тұрғанмен, кіші мектеп жасындағы балалардың негізгі құзыреттіліктер іс-әрекетте, соның бірі – еңбек іс-әрекетінде қалыптасады.

Құзыреттіліктер бала тұлғасының даму ерекшеліктерімен, жеке тәжірибесімен табиғи байланысты және біліктіліктер сандық жиынтығы. Баланың еңбек іс-әрекетіндегі сандық өзгерістер сапалық өзгерістерді жүзеге асырады. Еңбек іс-әрекетіндегі негізгі құзыреттіліктердің сандық өзгерісінің белгісі бастамашылдық сапасының дамуымен көрінуі мүмкін. Дж.Равеннің пікірінше, бастамашылдықты бір жағынан құзыреттіліктің бар екендігін көрсетеді, екінші жағынан нақты жағдаяттарда құзыреттіліктердің сипаты туралы түсінік береді. Бастамашылдық еңбек іс-әрекетінде баланың қызығушылығын, белсенділігін, субъекті ретінде көрінуін, тәжірибесінің қалыптасқандығын көрсетеді. Дж.Равеннің зерттеуіне сүйене отырып, бастамашылдығына негізделген ішкі түрткі баланың еңбек іс-әрекетінің мақсатқа бағытталуын, ішкі әлеуетін жинақтап сыртқы ресурстарға белсенді пайдалануға ұмтылдырып құзыреттіліктерін көрсетеді. Сонымен қатар еңбек іс-әрекетіндегі ішкі

түрткі баланың бастамашылдығын таңдамалы, меңгерген әрекеті мен түсініктерінің негізінде тәжірибесі бірегей болуына ықпал етеді.

Құзыреттіліктің екінші көрсеткіші рефлексияның болуы. В.В.Давыдов, Э.А.Дудареваның зерттеулерінде рефлексия тек адамға тән қабілеттілік бола тұра, өзінің ойын, эмоциональдық көңіл-күйін, өзінің әрекеті мен қатынасын арнайы қарастыруға және практикада жаңадан жасауға мүмкіндік береді. Ендігі бір еңбектерде рефлексия іс-әрекеттің ішкі жоспары ретінде пайда болып, әрекеттегі бастамашылдық, жаңа ақпара іздеуде, қажеттілігін қанағаттандыруда, өзінің жетістігін бағалауда «субъектінің талдау және өзінің іс-әрекетінің мақсаттарын, шарттарын және тәсілдерін, заттың жағдаятпен арақатынасын белгілеу қабілетінен көрініс табады. Сондықтан кіші мектеп жасындағы балалардың еңбек іс-әрекетіндегі негізгі құзыреттілігі қалыптасуындағы сапалы өзгерісі рефлексивтіліктің дамуымен тығыз байланысты болып, өзін, өзінің әрекетін, жетістігі мен болашағын саналанады.

Жоғарыдағы зерттеулерге сүйене отырып, негізгі құзыреттіліктердің түрлерін: әлеуметтік, коммуникативтік, ақпараттық, іс-әрекеттік деп бөліп көрсеттік. Біздің ойымызша, кіші мектеп жасындағы балалардың еңбек іс-әрекетінде әлеуметтік, ақпараттық, проблеманы шешу, коммуникативтік, іс-әрекеттік, интеллектуальдық немесе танымдық құзырттіліктерінің бастапқы жиынтығы бір уақытта дамытылады деп ойлаймыз.

Кіші мектеп жасындағы балалар өзінің еңбек іс-әрекеті субъектісі ретінде дамуы мен жетілуде сензитивті болғандықтан бастапқы *іс-әрекеттік құзыреттілігі* дамиды. Баланың еңбек іс-әрекетіндегі тәжірибесі әлеуметтік белсенділігі, автономдылығы (тәуелсіздігі), жауапкершілігі, еркін әрекеттенуіне байланысты. Кіші мектеп жасындағы балалардың еңбек іс-әрекетіндегі әрекеттік құзыреттілігі баланың ересекке тәуелсіз болуына, дербестікке өзін-өзі реттеуге құқығы берілген жағдайда жүзеге асады. Кіші мектеп жасындағы балалардың еңбек іс-әрекетіндегі тәуелсіздігі, жауапкершілігі әрекет тәсілдерін, операциялардың орындалу бірізділігін, кездескен қиыншылықтарды жеңу амалдары туралы білімін, біліктілігін тәжірибесін қажет етеді. Сонымен еңбек іс-әрекетіндегі іс-әрекеттік құзыреттілік мынандай мазмұнға ие болды:

- еңбек іс-әрекетінің мақсат қоя білуі, қажетті құралдарды таңдауы, әрекеттің бірізділігін құру біліктілігі;
- еңбек нәтижесін болжау, кездесетін қиыншылықтардың алдын алу біліктілігі;
- қойылған мақсатқа сәйкес нәтижені талдау және бағалау;
- өзгелермен, сыныппен бірге, өздігімен еңбек ете алуы;

– өзінің және сынып мүшелерінің еңбектегі әрекетін бағалауы және түзетуі.

Кіші мектеп жасындағы балалардың әлеуметтік құзыреттілігінің қалыптасуы әлеуметтендіру, әлеуметтік тәжірибе, әлеуметтік белсенділік ұғымдарымен тығыз байланысты. Баланың адамзаттың қатынас әлеміне, мәдениетіне енуі, оның дамуының негізгі көзі болып саналады. В.Н.Мясищев « тұлғаның бастапқы негіздемесе, индивидтің әлеммен мол байланысу байлығында» деген. Баланың ішкі мәнді этникалық инстанциясы, этикалық ережелері, қоршаған әлем және адамдардың өзара қарым-қатынасы туралы түсінігінің, тәжірибесінің қалыптасуы еңбек іс-әрекетіне жүзеге асады. А.М.Щетинина баланың әлеуметтенуін оның әлеуметтік құзыреттілігін қалыптастыру, яғни әлеуметтенуі мен даралануының өзара байланысы ретінде қарастырды. Оның нәтижесінде еңбек іс-әрекетінде өзін-өзі жүзеге асыратын біліктіліктерге жетеді. Атап айтсақ:

- еңбек іс-әрекетінде құрдастарымен, адамдармен қатынасты орнату және қолдап отыру;
- өзінің еңбек іс-әрекетіндегі түрткісін және басқалардың түрткісін түсіну;
- еңбек құндылығын түсіну және құндылық қатнас жасау біліктілігі;
- өзінің және басқаның еңбектегі тәжірибесін пайдалану білуі;
- еңбек іс-әрекетін нәтижесін болжау, басқару және реттеп отыру;
- еңбекке және еңбек нәтижелеріне қатынасы;
- еңбек іс-әрекетіндегі келіспеушіліктерді болдырмау және оны орнмен шешу біліктілігі.

Б.Г.Ананьева, А.А.Бодалева, А.Н.Леонтева, Б.Ф.Ломова, В.П.Мясищеваның еңбектерінде өзара қарым-қатынас субъектінің белсенділігінің өзгеше формасы ретінде қарастырылады. Адамдардың қарым-қатынасынан тұлғалық сапалары дамып қоймайды, жалпы адамзаттық тәжірибелерді, құндылықтарды, білім және іс-әрекет амалдарын меңгеріп, осы іс-әрекетінің субъектісі ретінде көрінеді. Біздің көзқарасымыз бойынша, коммуникативтік құзыреттілік – баланың коммуникативтік біліктілігі. Психологиялық-педагогикалық зерттеулерде коммуникативтік құзыреттіліктің эмоциональдық, когнитивті, мінез-құлықтық компоненттерден тұратындығын белгілеген. Осы тұрғыда қарағанда кіші мектеп жасындағы балалар еңбек іс-әрекеті тәжірибесін қалыптастырда коммуникативті құзырттілігі мынандай мазмұнда болады:

- эмоциональдық – еңбек етуге эмоциональдық ықыластылық, басқалардың еңбектегі көңіл-күйін сезіне білуі, жолдасының әрекетіне зейін қоюы жатады;
- когнитивті – еңбек іс-әрекетінде басқа балаларды таниды, оның пікірімен санасады, мінез-құлқын көреді, балалардың арасындағы түрлі мәселелерді тез шеше алады;

– бірлескен еңбек іс-әрекетінде баланың, бастамашылдығы, ұйымдастырушылық қабілет байқалады. Еңбек іс-әрекетінде қарым-қатынас нормаларын, ережелерін меңгереді. Балалардың еңбек іс-әрекетін алдын ала келісуі, өзінің көзқарасын бідіру, қажет болса, оны қорғау, диалогты бастау, сұрақ қою, өзінің жағдайын қажеттілігін, талаптарын түсіндіре алуы, қарым-қатынас стилін таңдауы.

Бірте-бірте басқа балалардың қызығуын ескеретін, көмектесуге дайындығын қамтамасыз ететін субъективті қатынасы көрінеді. Қарым-қатынас құралдарын орнымен қолдана отырып, тіл арқылы білімдері мен тәжірибелерін алмасады. Сондықтан кіші мектеп жасындағы балалар еңбек іс-әрекетінде коммуникативті құзыреттілігін қалыптастырудың маңызы зор.

Қоғам ақпараттық технология дәуіріне кіргендіктен түрлі ақпарат көздерін қолдану біліктілігін, оған сыни көзқараспен қарау дағдысы, қажет ақпаратты таңдау біліктілігін талап етеді. *Ақпараттық құзыреттілік* кіші мектеп жасындағы балалардың қажеттілігіне және мүмкіндік әлеуетіне байланысты қалыптастыру көзделеді. Қазіргі Е.В.Огородников, О.М.Чубарянның зерттеулерінде ақпараттық құзыреттілікті компьютерді, интернетті меңгеру деп қарастырады. Бұл үшін зерттеушілік әрекетпен ұштастырылып ақпаратты интернеттен ала алады. Компьютерде сызбаларды құрастырулар жасайды, дамытушы тапсырмалар орындайды. Кіші мектеп жасындағы балалардың ақпараттық құзыреттілігі еңбек іс-әрекетіндегі танымдық, білуге құштарлығын, оқуға деген қажеттілігін қанағаттандырады.

Ақпараттық құзыреттілік *проблеманы шешу, танымдық құзыреттілікпен* тығыз байланысты. Проблеманы шешу құзыреттілігі кіші мектеп жасындағы балаларда өздігімен алған ақпаратын мәселені шешуде қолдана білу біліктілігі, өздігімен білім, біліктілікті меңгеруі. Сондықтан кіші мектеп жасындағы балалардың проблеманы шешу құзыреттілігі қалыптастыруда шығармашылық еңбек, жобалау әрекеттері ұйымдастырылады. Мұндағы ақпарат көздері ересектердің тәжірибесі, кітаптар, өзіндік жеке тәжірибесі, құрбыларының тәжірибесіне сүйенеді. Осы жастағы балалар табиғатынан әрекетшіл, білуге құштар, зерттеушілік белсенділік, бастамашылдық тән. Зерттеушілік бастамашылдық жаңа ақпаратқа, жаңа әсерлер мен білімге, еңбек іс-әрекетіндегі жаңа нәтижеге деген қажеттілік. Зерттеу мақсаттарын өздігінен қойып, оны шешудің жаңа тәсілдерін және құралдарын іздестіреді. Сондықтан өздігімен түрлі ақпарат көздерімен жұмыс істеуге мүмкіндік берілуі, оның оқу үлгерімі жақсарып, тез қабылдау, сұраққа жауап беру және оқытушының тапсырмасын орындау жылдамдығы артады, өздігімен ойлап айтуға, «технология» пәнінің мәнін түсініп пікірін айтады.

Сонымен еңбек іс-әрекетіндегі ақпараттық құзыреттіліктің мазмұны мынадай болуы тиіс:

– еңбек іс-әрекетіне қажетті білім көздері туралы түсінігінің болуы, жас ерекшелігі мен мүмкіндігіне қарай білім көздерін пайдалану білу біліктілігі;

– білім алу көздеріне сүйене білу біліктілігі; – алған білімдерін іс жүзінде пайдалану білу біліктілігі. Еңбек іс-әрекетінде ақпаратты пайдалануда дербестікке, бастамашылдыққа, қажетті ақпаратты таңдай білуге қабілетті болып, тәжірибесінің қалыптасуына негіз болады.

Кіші мектеп жасындағы балалар аталған құзыреттілікпен қатар құзыретке ие болады. Бірқатар сөздіктерде «құзырет – белгілі аймақтағы білімі және тәжірибесі; проблема, іс-әрекет аясында адамның білім және тәжірибені меңгеруі». Біздің зерттеуімізге байланысты кіші мектеп жасындағы балалардың жетекші әрекеті оқу іс-әрекеті болғандықтан, білім алу құзыретін қалыптастырудың маңызы зор. Оның ішінде еңбек іс-әрекеті «технология» пәнінің аясында жүргізілетіндіктен пәндік білім алу құзыретін қалыптастыруға мән берілуі шарт. Пәндік білім алу құзыреті оқушының тұлғасын дамыту «технология» пәнінен алатын білім мазмұнын сапалы меңгеруімен байланысты және бастауыш мектеп түлегін дайындау нормалары мен талаптарымен анықталады. Пәндік білім алу құзыретін қалыптастырудың басты құралы оқулық болып табылады. Пәндік білім алу құзыретін қалыптастырудың түрлі аспектісін С.Г.Ворошикова, Э.Ф.Зеер, Г.К.Селевко, А.В.Хуторскийдің еңбектерінде қарастырылған. Бірақ зерттеулерде білім беру мекемелерінің түлектері, мамандардың құзыреті туралы қарастырылса да, кіші мектеп жасындағы балалардың оқуын табысты ұйымдастыруға ықпалын тигізеді.

Н.Ф.Виноградова, Н.Б.Истомина, А.В.Тихоненко, Д.И.Фельдштейн және т.б. зерттеушілердің еңбектерінде қазіргі бастауыш білім берудің ерекшелігі туралы айтылған. А.В.Хуторскийдің көзқарасына сүйене отырып, кіші мектеп жасындағы балалардың пәндік білім алу құзыреті білім, білік, дағдысы және баланың еңбек іс-әрекет тәжірибесі деп түйіндейміз. Г.К.Селевко, ықпалын тигізеді. Н.Ф.Виноградова, Н.Б.Истомина, Д.И.Фельдштейн, А.В.Хуторскийдің теориялық талдауларына сүйене отырып, пәндік білім алу құзыреті іші мазмұндық, яғни мағынасын түсіну, оқылатын материалдың негігі мәніне бағдарлану. Ұйымдастырушылық оқу материалының ойластырылған құрылымы мен ішкі реттілігіне сүйене отырып оны меңгерудегі әрекеттердің сәйкестігі. Сонда мазмұндық құзырет оқыту мазмұнымен тікелей байланысты болса, ұйымдастырушылық құзырет оны жеткізуді, меңгеруді ұйымдастыру құзыреті.

Ғылыми талдаулардың нәтижесінде, мазмұндық және ұйымдастырушылық пәндік білім алу құзыреті тұлғаның күрделі кіріктірмелі білім алуы

тұрғысынан мынандай компоненттерден тұрады: мотивациялық, когнитивтік, бағдарлану, операциялық. Мотивациялық компонент кіші мектеп жасындағы балалардың пәндік білім алу құзыретін мәнін түсіну және саналуы. Когнитивтік компонент бойынша ақпаратты игеру, ақпаратты интениоризациялауы. Бағдарлану компоненті бойынша алған білімін қолдану біліктігі, дағдыларының жиынтығы. Операциялық компонент еңбек іс-әрекетіндегі тәжірибесі, яғни осы құзыретін пайдалан отырып, кез келген еңбек тапсырмасын өздігімен шеше алуы. Бұл жерде кіші мектеп жасындағы балалардың «технология» пәнінен пәндік білім алу құзыретін қалыптастыруда оқулықтың педагогикалық әлеуеті жоғары. «Технология» оқулығына жетекші көрсеткіштері көлемі, дидактикалық бірліктері, оқу тапсырмалары, олардың алгоритмдік және конструктивтік сипаты, құрылымы, оқытуды басқару алгоритмі енеді. Құзырттілік тұғыр кіші мектеп жасындағы балалардың еңбек іс-әрекеті тәжірибесін

қалыптастырудың төмендегі бағыттарын анықтайды:

- балалардың еңбек іс-әрекетінде балалардың жеке тәжірибесіне сүйену, даралығын ескеріп ұйымдастыру;
- білім беруде пәндік-бағдарлылық жүйеден жобалау жүйесіне ауыстыруды көздеу;
- пәндік білім алу құзыретін қалыптастыруда оқулықтың әлеуетінің маңызы зор.

#### Әдебиеттер тізімі

1. Аронов А.М. Предметно-методологические основы компетентности педагога./ Материалы конференции// [www.conf.krasu](http://www.conf.krasu)
2. Равен Дж. Педагогические: проблемы, заблуждения, перспективы.// Школьные технологии, 1999.- № 1-2. – С. 178-207.
3. Хуторской А.В. Современная дидактика: Учебник для вузов. – СПб: Питер, 2001. – С.30
4. Щедровицкий П.Г. Коммуникативная и рефлексивная компетенция в рамках мыследеятельности. / Материалы конференции// [www.conf.krasu](http://www.conf.krasu)